

بسم الله الرحمن الرحيم

آثار صله رحم در سبک زندگی اسلامی

ماهرخ وفائی^۱

چکیده

صله رحم به معنای «ارتباط با خویشاوندان» اعم از سببی و نسبی است. درباره آثار صله رحم در اندیشه اسلامی همین بس که قطع صله رحم از امور حرام بشمار میرود. زندگی مدرن کنونی با رویکرد فرد گرایانه، میان نسل های یک خانواده هم خون و هم سرشت فاصله انداخته و غفلت از صله رحم این آموزه بزرگ اخلاقی و اسلامی را بدنبال داشته است. در این مقاله به بررسی آثار صله رحم در سبک زندگی اسلامی با عنایت به آموزه های اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام، پرداخته شده است. نتایج این تحقیق در قالب آثار و نتایج عملی صله رحم در گسترش سبک زندگی اسلامی را میتوان در چهار بخش دسته بندی کرد: الف: روش های صله رحم ب: صله رحم در قران و روایات ج: آثار صله رحم (شامل آثار فردی و اجتماعی)

واژگان کلیدی: صله رحم، سبک زندگی اسلامی، آثار صله رحم، روش های صله رحم، قران و روایات

مقدمه

^۱ طلبه سطح ۲ حوزه علمیه حضرت زینب کبری (سلام الله علیها) - ارومیه

خانواده به عنوان نخستین نهاد اجتماعی، نقش بنیادی در شکل گیری شخصیت فرد و تعاملات اجتماعی ایفا می کند، در آموزه های دین اسلام، توجه ویژه ای به حفظ و تقویت روابط خانوادگی شده است، به گونه ای که صله رحم (برقراری ارتباط با خویشاوندان) بعنوان یکی از مهمترین توصیه های اخلاقی و عبادی مطرح شده است. صله رحم نه تنها یک وظیفه اخلاقی، بلکه یک دستور الهی است که آثار عمیق فردی و اجتماعی به همراه دارد. از دیر باز تاکنون که، زندگی مدرن و مشغله های روز مره و دغدغه های اقتصادی و اجتماعی باعث تضعیف روابط خانوادگی و خویشاوندان شده است، به همین دلیل، بررسی اهمیت و آثار صله رحم در سبک زندگی اسلامی، بیش از پیش ضرورت می یابد. همچنین با گسترش زندگی شهری، نه تنها همبستگی خانوادگی کاهش می یابد بلکه پیامدهای منفی روانی، اجتماعی و حتی اقتصادی به همراه داشته است. صله رحم در اسلام هم توصیه اخلاقی و هم اصل مهم در سبک زندگی اسلامی است. بررسی آثار صله رحم از این جهت اهمیت دارد که میتواند راهکارهای عملی برای بهبود روابط خانوادگی و اجتماعی ارائه دهد. از سوی دیگر باتوجه به چالش های زندگی مدرن، آگاهی از اهمیت صله رحم و روشهای اجرای آن میتواند به کاهش آسیبهای اجتماعی، مانند انزوای خانوادگی، طلاق و اختلافات کمک کند بنا بر این، تحقیق در این زمینه نه تنها از نظر دینی ارزشمند است، بلکه از جنبه های روانشناختی و جامعه شناختی نیز حائز اهمیت است.

صله رحم از موضوعاتی است که پیش از اسلام در ادیان پیشین نیز به آن سفارش شده است و می توان اولین نقطه شکل گیری آن را بعد از تکثیر نسل آدمی و فرزندار شدن او دانست که سبب گسترش صله رحم گردیده است. در ادیان زردشت و مسیحیت و یهود صله رحم سفارش شده، تنها مختص پدر و مادر دانسته شده است. مهمترین منابع نگارش این تحقیق، قرآن کریم، تفاسیر نمونه، تسنیم و کتابهای روایی بحار الانوار، اصول کافی، میزان الحکمه و کتابهای تحلیل اجتماعی صله رحم، صله رحم و اخلاق در خانواده می باشد.

این تحقیق با روش توصیفی به بررسی آثار صله رحم بر گسترش سبک زندگی اسلامی پرداخته است و تلاش میکند تا با بررسی مفاهیم قرآنی و سنت اهل بیت سلام الله علیها مرتبط با صله رحم، راهکارهایی برای بهره گیری از این آموزه های در زندگی فردی و اجتماعی در جامعه اسلامی ارائه دهد لذا سوال اصلی این تحقیق عبارت است از : آثار فردی و اجتماعی صله رحم بر سبک زندگی اسلامی چیست ؟

مفهوم صله رحم به عنوان یکی از بنیان‌های اخلاق اجتماعی در اسلام، هم در منابع وحیانی و هم در مطالعات معاصر مرتبط با سبک زندگی اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر در ادامه‌ی تلاش‌هایی است که کوشیده‌اند نقش صله رحم را فراتر از یک توصیه فردی، در چارچوبی منسجم از سبک زندگی مبتنی بر آموزه‌های دینی تبیین کنند.

در این میان، کتاب «مبانی سبک زندگی اسلامی» تألیف عبدالکریم نصری (۱۳۹۰) از نخستین آثاری است که با رویکردی نظام‌مند به تبیین عناصر سبک زندگی اسلامی پرداخته است. وی صله رحم را در ذیل مقوله‌ی روابط اجتماعی مبتنی بر ایمان بررسی کرده و نشان می‌دهد که این رفتار، نه تنها پیوندی احساسی و خانوادگی، بلکه دارای کارکردهای کلان اجتماعی همچون انسجام فرهنگی، انتقال ارزش‌ها و کاهش گسست‌های نسلی است. نوآوری این اثر در آن است که سبک زندگی اسلامی را نه به صورت منفک، بلکه به عنوان نظامی از روابط درهم‌تنیده معرفی می‌کند.

در همین راستا، کتاب «سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن» اثر محمدرضا قنبری (۱۳۹۳)، تحلیل مفهومی سبک زندگی را با تمرکز بر آیات قرآن انجام داده و صله رحم را یکی از مؤلفه‌های بنیادین در پایداری اجتماعی معرفی کرده است. قنبری با استناد به آیاتی نظیر «وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» (رعد: ۲۱) این رفتار را بخشی از منش فرد مؤمن دانسته که باعث گسترش مهر، وفاداری اجتماعی و کاهش آسیب‌های روانی در خانواده و اجتماع می‌شود. وجه نوآورانه‌ی این اثر، پیوند مفهومی میان سبک زندگی قرآنی و مفاهیم رفتاری با لایه‌های جامعه‌شناختی است.

در سطح مقالات علمی، پژوهش پناهی آزاد (۱۳۹۴) با عنوان «صله رحم در سبک زندگی اسلامی»، با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی به بررسی جایگاه صله رحم در اخلاق فردی و اجتماعی پرداخته و آن را عاملی برای ارتقاء کیفیت روابط انسانی معرفی می‌کند. وی نشان می‌دهد که صله رحم، نه تنها از حیث اخلاقی و معنوی، بلکه در سبک زیست دینی نیز نقش مستقیم در تنظیم روابط روزمره دارد. این مقاله با آوردن شواهد روایی و تحلیل سیره اهل بیت (ع) تلاش کرده است تا میان «الگوی رفتاری» و «ارزش‌های دینی» پل بزند.

از منظر جامعه‌شناختی، مقاله احمدی (۱۳۹۸) با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی آثار صله رحم در کاهش آسیب‌های اجتماعی» رویکردی تجربی و کاربردی دارد. نویسنده با استناد به داده‌های میدانی، نشان داده است که تقویت صله رحم در خانواده‌ها موجب کاهش طلاق، اعتیاد، و افسردگی در میان

نسل جوان شده است. آنچه این مقاله را متمایز می‌کند، تأکید بر نقش بازدارنده صله رحم در فروپاشی سرمایه اجتماعی در بافت خانواده و جامعه است.

در بخش پایان‌نامه‌ها، پژوهش محمدی (۱۳۹۷) در دانشگاه قم با عنوان «بررسی نقش صله رحم در تحکیم خانواده از دیدگاه قرآن و روایات»، با نگاهی تطبیقی به آیات و احادیث، به‌ویژه در منابعی همچون الکافی و بحار الأنوار، نشان داده است که صله رحم از منظر دین نه تنها باعث افزایش رزق و برکت می‌شود، بلکه ضامن ثبات روانی و انسجام درون خانوادگی نیز هست. این پایان‌نامه پیشنهاد داده است که صله رحم می‌تواند به عنوان الگویی تربیتی در آموزش سبک زندگی اسلامی در مدارس مورد استفاده قرار گیرد.

به‌طور کلی، پژوهش‌های پیشین هرکدام از زاویه‌ای به تبیین نقش صله رحم پرداخته‌اند، اما کمتر مطالعه‌ای به‌صورت تلفیقی و جامع، این مفهوم را در بستر کلان سبک زندگی اسلامی و با پیوند بین منابع دینی، تحلیل جامعه‌شناختی و کارکردهای روان‌شناختی بررسی کرده است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری همزمان از منابع تفسیری، حدیثی، و مطالعات نوین اجتماعی، تلاش می‌کند این خلأ را پوشش دهد.

مفهوم شناسی :

صله رحم :

صله رحم از دو واژه «صِلِه» و «رَحِم» تشکیل شده است. «صله» به معنای پیوستن دو چیز است^۱ و «رَحِم» به معنی جای کودک در شکم مادر است. واژه رحم، در «صله رحم» استعاره برای قرابت و خویشاوندی است^۲.

امام صادق (ع) «صِلَةُ الْأَرْحَامِ تُحَسِّنُ الْخُلُقَ، وَتُسَخِّي الْكُفَّ، وَتُطَيِّبُ النَّفْسَ، وَتَزِيدُ فِي الرِّزْقِ، وَتُنْسِي فِي الْأَجَلِ» صله رحم را به معنای ارتباط و دیدار با خویشاوندان و کمک به آنها دانسته‌اند. برخی نیز تنها آن را به معنای احسان و نیکوکاری به خویشاوندان دانسته‌اند. از صله رحم در مباحثی چون هدیه، ازدواج و شهادت دادن (در دادگاه) و... سخن به میان آمده است.

^۱ مفردات الفاظ قرآن، ماده «صل»

^۲ لسان العرب، ماده «رحم»

برخی از نام‌ها و صفات خداوند مانند رحمان و رحیم از نظر واژگانی و معنایی با «رَحِم»، هم‌ریشه‌اند. در یک حدیث قدسی آمده است: «من خدای رحمان هستم؛ رَحِم را خلق کردم و نام آن را از نام خود گرفتم؛ پس هر کس صله رحم کند او را به رحمت خویش متصل سازم و هر کس قطع رحم کند، او را از رحمت خویش دور نمایم».^۱

تعریف لغوی و اصطلاحی سبک زندگی:

سبک زندگی مفهومی میان‌رشته‌ای است که به الگوی رفتاری، ارزشی، فرهنگی و اجتماعی انسان‌ها در زندگی روزمره اشاره دارد. سبک زندگی اسلامی، به معنای انتخاب شیوه‌ای از زندگی است که بر پایه آموزه‌های قرآن، سنت پیامبر(ص) و سیره اهل بیت(ع) شکل گرفته باشد. این سبک زندگی شامل الگوهای تغذیه، روابط خانوادگی، مدیریت زمان، رفتار اجتماعی، نوع پوشش، و حتی شیوه تفریح و اوقات فراغت است. صله رحم یکی از عناصر کلیدی در ساخت این سبک از زندگی به‌شمار می‌رود.^۲

اثرات صله رحم در قرآن و روایات

در قرآن کریم آیات متعددی بر اهمیت صله رحم دلالت دارند. در آیه اول سوره نساء آمده است: «...وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ...» ، که نشان از آثار ویژه صله رحم در مناسبات انسانی دارد. همچنین در آیه ۲۳ سوره رعد، خداوند وعده بهشت را به کسانی داده که صله رحم دارند. در روایات نیز، صله رحم به‌عنوان عاملی برای طول عمر، افزایش رزق، و دوری از مرگ بد معرفی شده است. پیامبر اسلام(ص) فرمود: «کسی که دوست دارد عمرش طولانی و روزی‌اش زیاد شود، صله رحم کند.»

آیات و احادیث بسیار زیاد و متواتری درباره صله رحم و منافع دنیوی و اخروی آن از لسان پیامبر(ص) و امامان معصوم(ع) رسیده است. به برخی از آنها از بابِ مشتمت نمونه خروار، اشاره می‌شود.

خدای تعالی جلّ شأنه- می‌فرماید: بندگی کنید خدا را و هیچ چیز را شریک و انباز از برای او قرار ندهید و نسبت به والدین و خویشان، نیکی و احسان به جا آورید.^۳

^۱ الکافی، ج ۲، ص ۱۵۰، حدیث ۴

^۲ ساروخانی، جامعه‌شناسی ارتباطات، ص ۱۲۱

^۳ الترغیب و الترہیب، ج ۳، ص ۳۳۶

نکردن و مانع تراشی بر سر راه یکدیگر، میل طبیعی به تولید و تربیت فرزند را از بین می‌برد و در دراز مدت، به انقطاع نسل می‌انجامد. همین مسئله مفسد اخلاقی و اجتماعی فراوانی را گریبان گیر جامعه می‌سازد.

کاهش چشم گیر جمعیت در برخی کشورهای اروپایی که کارگزارانشان را به در پیش گرفتن تدبیری برای تشکیل کانون خانواده از سوی جوانان وادار کرده است، سست بودن بنیان خانواده ها و بحرانهای اخلاقی و اجتماعی و فرهنگی حاصل از آن، به دلیل عمل نکردن به دستورهای صحیح دینی است.^۱

۲-۴- تأمین نیاز وابستگی به گروه

این نیاز از جمله نیازهایی است که در هر مرحله از رشد در انسان وجود دارد و انسان به نوعی در پی تأمین آن است. وابستگی و ارتباط با گروه تنها برای تأمین نیازهای مادی نیست، بلکه فرد، خود را به وسیله گروه می‌شناسد و از این طریق به ویژگی‌های اخلاقی و توانمندی‌های خود پی می‌برد. افزون بر آن، گروه سبب تحکیم شخصیت فرد می‌گردد و پذیرفته شدن از طرف گروه، موقعیت اجتماعی فرد و میزان موفقیت او را مشخص می‌سازد. همچنین فرد شیوهی برخورد با دیگران، رعایت مصالح دیگران، تحمل افکار مختلف و اعتماد به نفس را در گروه می‌آموزد و در نهایت، موقعیت اجتماعی خویش را استوار می‌سازد.

روش های صله رحم

برخی از روش های صله رحم و حمایت از خویشاوندان عبارتند از:

۱. کمک جانی:

می توان گفت که بزرگ ترین مرتبه صله رحم، رسیدگی جانی به خویشان است و آن در جایی است که جان یکی از بستگان در خطر باشد که در این صورت وی باید تا پای جان بایستد و از خویشاوندان خود - در چارچوب اسلام و معیارهای مکتبی - دفاع کند، تا ضرر را از او دفع نمایند. رسول خدا - صلی الله علیه و آله - فرمود:

^۱ شرف الدین، ۹۸۵۴

هر کس با جان و مالش، صله رحم کند، خدای متعال اجر صد شهید به او می دهد^۱.

۲. کمک مالی:

اگر در مواردی میان بستگان انسان افراد نیازمند وجود دارد، رسیدگی مالی به ایشان لازم است. این گونه مسائل ریشه در فطرت انسان دارد و اسلام نسبت به آن تأکید فراوانی دارد، تا آنجا که قرآن کمک به بستگان را جزء حقوق مالی محسوب می کند و آنجا که سخن از کمک اقوام به میان آمده، آن را به عنوان یک حق واجب ذکر کرده، می فرماید:

«وَأْتِ ذَاقِرْبِیْ حَقَّهُ وَ الْمَسْکِیْنَ...»^۲

حقوق خویشاوندان و مسکین را ادا کن.

امیرمؤمنان علی - علیه السلام - نیز می فرماید:

«فَمَنْ أَتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَلْيَصِلْهُ بِهِ قَرَابَتَهُ»^۳

کسی که از سوی خدا ثروتی به دست آورد، باید بستگان خویش را به وسیله آن دستگیری کند.

۳. کمک فکری:

رسیدگی فکری در جایی است که یکی از بستگان انسان برای هدایت شدن نیاز به راهنمایی دارد. به عنوان مثال: یکی از اقوام انسان اهل نماز و روزه نیست، اگر نزد او رفتن و راهنمایی کردن، از فضیلت نماز و روزه سخن گفتن و ترساندن از پیامدهای ترک نماز و روزه در او مؤثر می شود، بر انسان لازم است که نزدش رفته و به او کمک فکری کند که امر به معروف و نهی از منکر است. به استفتایی در این زمینه توجه فرمایید:

«آیا انسان می تواند از نظر شرعی با خویشاوندانی که بی تقوا و بی نماز و ضد انقلابند از قبیل پدر، مادر، خواهر و غیره قطع رحم نماید؟

^۱ وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۲۸۶.

^۲ سوره اسراء، آیه ۲۶.

^۳ نهج البلاغه، خطبه ۱۴۲

جواب: قطع رحم جایز نیست، ولی باید آنها را با مراعات موازین امر به معروف و نهی از منکر کند»^۱

۴. کمک عاطفی:

شاید برخی تصور کنند که اصرار و تأکید اسلام درباره صله رحم برای افرادی است که تمکن مالی دارند و اشخاصی که از نظر مالی در تنگنا هستند و توان رسیدگی به دیگران را ندارند، برایشان لازم نیست. این تصور نادرستی است، زیرا هدف از صله رحم برقرار کردن ارتباط و پیوند عاطفی با خویشاوندان است و این ارتباط از راه های گوناگونی امکان پذیر است. گاهی رفتن به منازل خویشان، سلام و احوالپرسی، تلفن زدن و نامه نوشتن، محبت ایجاد می کند و سبب دلجویی از خویشان می شود. به فرموده امیر مؤمنان علیه السلام:

« صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ وَ لَوْ بِالتَّسْلِيمِ »^۲

با بستگان خود صله رحم کنید، گرچه با سلام کردن (به آنان) باشد.

امام صادق - علیه السلام - نیز می فرماید:

پیوند میان برادران آن گاه که پیش هم هستند، دیدار همدیگر است و در مسافرت نامه نوشتن به یکدیگر^۳.

گاهی نیز شرکت در غم و شادی خویشان از موارد صله رحم است؛ شرکت در مراسم تشییع جنازه و مجالس ترحیم و دلجویی از بازماندگان آنان، و نیز شرکت در مجالس جشن و سرور آنان، رسیدگی عاطفی محسوب می شود که در تقویت و تحکیم رابطه خویشاوندی نقش مؤثری دارد.

۵. ترک آزار:

یکی از بهترین روش های صله رحم با خویشاوندان، ترک اذیت و آزار آنان است. بدین معنا پرهیز از غیبت، تهمت، زخم زبان و شماتت آنان، دخالت نکردن در زندگی آنها به عناوین مختلف، عیبجویی

^۱ ر.ک: استفتائات، ج ۱، ص ۴۸۸.

^۲ اصول کافی، ج ۲، ص ۱۵۵

^۳ اصول کافی، ص ۶۷۰

نکردن از آنان و... از بهترین موارد صله رحم است. اگر کسی نمی تواند به بستگان خود کمک مالی کند، لاقلاً باید زمینه اذیت و آزار آنان را فراهم نکند.

امام صادق - علیه السلام - در این باره می فرماید:

بهترین چیزی که به آن صله رحم می شود، خودداری کردن از اذیت و آزار آنان است.^۱

نتیجه گیری

در این مقاله ضمن توجه به پیامدهای صله رحم به نقش آن در سبک زندگی اسلامی پرداختیم. سبک زندگی اسلامی اهمیت زیادی در پیشرفت جامعه و سعادت‌مندی آن دارد و افراد جامعه با انتخاب این سبک زندگی می‌توانند از زندگی توأم با آرامش و سلامت روانی بهره مند گردند. چرا که پرورش مبانی صله رحم به صورت پیوسته و مداوم می‌تواند در شخصیت افراد مؤثر افتد و پیامدهایی را در ابعاد روانی، اجتماعی، معنوی و اقتصادی زندگی افراد پدید آورد و از بسیاری از بیماریهای روانی که گریبان جامعه را گرفته است رهایی دهد. در تعالیم اسلامی صله رحم اهمیت زیادی دارد و از طرفی از جمله عرصه‌هایی که در مسئله صله ارحام باید به آن توجه داشت، تأثیرگذاری فکری و اندیشه‌ای بر ارحام است. بنابراین باید جهت این مهم برنامه ریزی کنیم؛ یعنی باید سعی کنیم جلسات هفتگی یا ماهانه با اقوام برنامه ریزی کنیم و در این جلسات با بحث‌های علمی- مذهبی درباره‌ی سفارشات موکد اسلام زمینه‌ی کمک به اقوام را فراهم کنیم. در این جلسات اقوام با آگاهی از مشکلات اقتصادی همدیگر، می‌توانند با کمک مالی این مشکلات را حل نمایند و فقر را در بین خودشان از بین ببرند، تا از این رهگذر همه بتوانیم از برکات فراوان آن بهره مند شویم، البته به شرطی که این صله رحم برگرفته از روش و منش قرآن و دین باشد.

فهرست منابع:

^۱ اصول کافی، ص ۱۵۱

*قرآن

*نهج البلاغه

۱. رفیع پور، فرامرز. آناتومی جامعه: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی. شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۹.
۲. ری شهری، محمد محمدی. میزان الحکمه، جلد ۴. قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۳.
۳. صابر خراسانی، مرتضی. صله رحم (پیوند خویشاوندی). قم: انتشارات در راه حق، ۱۳۷۷.
۴. صدوق، محمد بن علی. من لا یحضره الفقیه. جلد ۲. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۵ق.
۵. طباطبایی، سید محمدحسین. المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق.
۶. کلینی، محمد بن یعقوب. الکافی. تحقیق علی اکبر غفاری. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ق.
۷. کلینی، محمد بن یعقوب. الکافی. جلد ۲. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ق.
۸. گروه نویسندگان. جایگاه صله رحم در فرهنگ فارسی. نشریه گنجینه، شماره ۵۱، اردیبهشت ۱۳۸۴.
۹. مجلسی، محمدباقر. بحار الأنوار. جلد ۷۴. بیروت: مؤسسه الوفا، ۱۴۰۳ق.
۱۰. مجلسی، محمدباقر. بحار الأنوار، چاپ دوم. بیروت: مؤسسه الوفا، ۱۴۰۳ق.
۱۱. مصطفوی، سید جواد. انسانیت از دیدگاه اسلام. مشهد: انتشارات دانشگاه رضوی، ۱۴۰۷ق.
۱۲. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از محققان. تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۲.
۱۳. مکارم شیرازی، ناصر. درس‌های اخلاق آیت‌الله مکارم شیرازی (جلد ۱۳). تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۲.
۱۴. منذری، عبدالعظیم. الترغیب و الترهیب. جلد ۳. بیروت: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۱۵. مهدوی کنی، محمدرضا. نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی. قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۱.
۱۶. نراقی، ملا احمد. معراج السعاده. قم: مؤسسه انتشارات هجرت، ۱۳۷۱.
۱۷. نراقی، ملا احمد. معراج السعاده. قم: مؤسسه انتشارات هجرت، ۱۳۷۱.